

Tydal som egen kommune

«Kommunehvervet er sandelig ikke med det letteste i Tydalen», skrev Selbyggen i 1897. Det mente representantene sjøl også, og nesten alltid var det en eller flere som ikke møtte opp på kommunestyremøta i Selbu. Det var langt fra Tydal til Selbu og tungvint å reise. Tanken om å dele kirkesoknet ble derfor tidlig aktuell. Egentlig var det ikke så mye som bandt annekssoknet Tydal til hovedsoknet. Tydal hadde alltid hatt egen skole, fattig- og likningskommisjon, og det var stort sett gjennom felles prest, lensmann og lege de hadde noe økonomisk hopehav. Begge bygder hadde dessuten felles interesse i å utbedre hovedvegen til jernbanestasjonen på Hell. Men det var ingen sterke argumenter for at Tydal og Selbu skulle høre sammen. Utviklinga etter 1837 hadde også gått i retning av at store kommuner ble delt i mindre enheter. I begynnelsen av 1870-tallet var kommunedeling mye diskutert i Tydal. Men da ordfører Norbye døde, ble spørsmålet utsatt og siden ikke for alvor tatt opp igjen før i 1890-åra.

Kommunedeling

Tydalingene som var med i kommunestyret, ønska å dele kommunen først og fremst på grunn av de lange og besværlige reisene til møta. Det var ingen møtegodtgjørelse for representantene, og om det ikke var så store pengeutgifter til skyss og overnatting, var det iallfall et hefte for viktigere gjøremål. Bygdas kommunerepresentanter tok opp saka i begynnelsen av 1897. En komité ble straks satt ned med to medlemmer fra hvert sokn. Komiteen ga seg god tid før den la fram ei innstilling to år senere. Problemet var hovedsakelig å bli enig om fordelinga av vegutgiftene. Tydalingene holdt først på at Selbu skulle delta i vedlikeholdet opp til Nøkkelbekken nedafor Gresligardene slik som ordninga hadde vært. Dessuten krevde de at Selbu skulle være med å betale restlånet på bygginga av Kubjörgvegen. Det siste ville ikke selbyggene ha noe med å gjøre, og de holdt på at merket for vegstellet måtte gå ved soknegrensa. Om Selbu skulle ha noen forpliktelser for vegene i Tydal, måtte tydalingene delta i bygginga av Moslettbrua bl.a., ble det hevda fra den kanten.

I begynnelsen av 1899 ble likevel enighet oppnådd. Tydal ga seg på sine krav, og ble til gjengjeld fritatt ansvaret for bruer i Selbu, vedlikeholdet av prestegarden og utgifter til skattetinget. Derimot skulle Tydal være med på å betale sin del av kommunelånet og eventuelle nye lån som kunne bli nødvendig for omlegginga av

vegen gjennom Tømmerdalen. Disse utgiftene, i likhet med kostnadene til felles prest, lensmann, lege og dyrlege, skulle fordeles etter matrikkelskylda.

Skilsmissen skulle gjelde fra 1900. men Tydal ble først godkjent som egen kommune fra 1. januar 1901. Kommunedelinga skjedde uten større strid og betydde heller ikke store praktiske og økonomiske endringer for Tydal. Men det ga iallfall innbyggerne følelsen av å ha større råderett og ansvar for egne saker.

Valg

Ved kommunevalget i 1901 kunne for første gang alle menn over 25 år stemme. Kvinnene måtte vente til 1910 før de fikk allmenn stemmerett ved kommunevalga. Det var også et anna unntak: De som fikk fattigstøtte ble utelukka fra valget. Når en ikke tjente til eget brød, skulle en heller ikke være med å bestemme, var den gjengse oppfatninga. Først i 1919 ble den lovbestemmelsen oppheva.

Valglova hadde ellers blitt forandra i 1896 slik at hele kommunestyret heretter skulle velges samtidig og hvert tredje år. Tidligere hadde en valgt halvparten annethvert år og valgt formennene særskilt. Formannskapet ble nå et utvalg av kommunestyret. Det besto av ordføreren, varaordføreren og én representant til. Fram til og med kommunevalget i 1916 foregikk også valga i Tydal som flertallsvalg. Det fans ingen oppstilte lister. De 12 personene som fikk flest stemmer, ble faste representanter, og de 12 neste varamenn.

Vi kjenner ikke til valgdeltakelsen på 1800-tallet. Men det er rimelig å tru at den økte etter at hele kommunestyret skulle velges samtidig. Og vi vil iallfall vente at tydalingene viste økende interesse for valga nå da bygda ble egen kommune. Men slik var det ikke. Ved det første valget møtte 85 personer fram til valglokalet, mens det var over dobbelt så mange menn som hadde stemmerett. Det ble noe større frammøte i 1904, men så gikk valgdeltakelsen nedover til den nådde et bunn-nivå i 1913. Da var det 30 prosent av mennene som stemte. I Gresli-Hilmo kretsen hadde bare seks personer avgitt sin stemme.

Kvinnene viste ingen interesse for å bruke den nyvunne retten til å velge de styrende. Bare 8—9 kvinner stemte ved valga i 1910 og 1913 (4—5 prosent). Vi kan kanskje ha dem unnskyldt. Mennene hadde alltid styrt og stelt med de offentlige gjøremåla, og det tar som kjent tid å venne seg til nye roller og endre inngrodde holdninger. Det falt heller ikke noen inn ennå å stemme på kvinner.

Sjøl under de listefrie valga, da en fritt kunne foreslå hvem som helst, var det ingen kvinner som fikk stemmer som representant.

Det er litt merkelig at valgdeltakelsen i Tydal var så liten og faktisk minkende de første åra. Det er vanskelig å forklare at den var så mye mindre både for kvinner og menn, enten vi nå sammenlikner med nabobygdene eller Norges bygder som helhet. I Selbu stemte hele 60 prosent av kvinnene ved valget i 1910, men i Tydal bare 5 prosent. I 1913 var valgdeltakelsen på bygdene 58 prosent for menn og 30 prosent for kvinner. I Tydal bare 30 og 4 prosent.

Det kan iallfall ikke være store avstander til valglokalet som var årsaken. Til og med 1907-valget var det bare ett stemmested, nemlig Breidablik i Ås. Men ved de neste tre valga var det tre stemmesteder (Gresli, Ås og Rotvoll), og da sank deltakelsen. Det kunne være få saker som engasjerte velgerne, men bygda var ikke så fri for motsetninger at kommunevalga skulle være helt uten interesse. Et dagboknotat fra 1907 forteller f.eks. om både agitasjon, person- og grendestrid:

P.H. Svelmo og noen flere var leid av Lysholm for å gjøre noe arbeid på Nedalen om høsten 1907. 14 oktober skriver Svelmo i dagboka si. «I dag er det valgets dag i bygden, men vi her ved Nea er likegyldige.» De ble ferdig med arbeidet om foremiddagen og dro straks heimover. «Ved Spydnesset mødte vi endel Stuedøler, der kom tilbake fra valget. De saa ltd som slagne tropper, og dette var ikke videre rart heller, da deres bedste represeentant Ole Stuggudal var kastet formedels gammelklokkerens og konsorters in- fernalske agitation, og ved i sidste øieblik, at kaste endel gamle tandlause Østbykjærringer ind i kampen, (sie. sie!). I Haarbergene mødte vi Jørgen Lysholm og frue. Han meddelte da, at ogsaa jeg nær var blit valgt som represæntant, men af samme agitation kastet, hvilket han beklaget. Men jeg beklager det ikke...»

Heller ikke Ola Stugudal beklaga resultatet. For det var «sandelig ingen søtmjølkk at bo oppe i Stugudalen og være medlem av herreds-styret», som Selbyggen skrev. Det hang visst igjen ei motvilje fra samstyretida med Selbu til å ta på seg byrdene det var å møte i kommunestyret. Og velgerne var som arbeiderne på Nedalen likegyldige.

Valgdeltakelse ved kommunevalg 1901 — 1916

		Tydal		Norges bygder	
	avgitt st.	% avgitt st.	% avgitt st.	% avgitt st.	% avgitt st.
	i alt	menn	kvinner	menn	kvinner
1901	85	x	x	x	x
1904	112	x	x	x	x
1907	109	50	13	49	19
1910	100	49	5	55	26
1913	63	30	4	58	30
1916	80	33	9	55	31

Fra og med valget i 1919 ble det imidlertid markert større deltakelse både for menn og kvinner. I 1919 var for første gang forholdstallsvalg gjort obligatorisk. Det tvang fram valglister, og den nye valgordninga kom til å stimulere den kommunalpolitiske interessen.

Stortingsvalg

Den låge valgdeltakelsen kan likevel ikke tas til inntekt for liten politisk interesse. For deltakelsen ved kommunevalga står i skarp kontrast til frammøtet ved Stortingsvalga. Fra og med 1906 til og med 1918 var ordninga slik at Tydal sammen med Selbu og kommunene omkring Trondheim utgjorde én valgkrets (Strinden) som skulle sende en representant til tinget. Fikk ingen av kandidatene over halvparten av stemmene, måtte det holdes omvalg. Den som da fikk flest stemmer, var valgt. Det var alltid det endelige omvalget som samla størst interesse. Ved valga fra 1909 til 1918 stemte omkring 80 prosent av mennene i Tydal. I 1915, da kvinnene for første gang hadde full statsborgerlig stemmerett, møtte 67 prosent av kvinnene i Tydal fram til valglokala ved omvalget. Det er iallfall tydelig at Stortingsvalga var en begivenhet som samla langt større interesse enn de lokale valga.

Styre og administrasjon

Siden velgerne ikke hadde valglister å holde seg til, men fritt foreslo kandidater, ble stemmene spredt på mange. Det viste seg likevel å være stor enighet om å velge de ledende menn i bygda. Ved valget i 1907 fikk f.eks. Olaus Aune 107 av

110 avgitte stemmer, i 1910 stemte 94 av i alt 100 på Ola Stugudal. (Det var samme person som ble vraka ved valget i 1907).

Det var også stor enighet om hvem som skulle være ordfører. Nils P. Svelmo ble ordfører de to første periodene. Deretter var Olaus Aune ordfører i fire perioder, dvs. fra 1908 til 1920 (det var valg hvert tredje år fram til okkupasjonstida).

Olaus Aune (1865—1958) var ordfører i fire perioder fra 1908 til 1920. I 1935 fikk han kongens fortjenstemedalje i sølv for sitt lange virke i mange kommunale verv. Ellers var han også kjent som felespeller. Til venstre hans kone Johanna.

Nils Pedersen Svelmo (1850—1912) var Tydals første ordfører. Han hadde før 1901 vært med i fellesstyret for Selbu og Tydal og fikk etter hvert mange kommunale verv. Dessuten var han også lappelensmann.

Ordføreren utgjorde nesten alene hele kommunens administrasjon. Men han hadde verken kontor eller kontorfolk til hjelp, og vervet var ulønna. Kommunekassereren tok seg av rekneskapet, men han hadde betaling for arbeidet. Erik Næsvold var kasserer fram til 1903 og sønnesønnen Jon Næsvold overtok så stillinga fram til 1920, da han ble ordfører. Fattigstyret og skolestyret hadde egne kasser og egne rekneskapsførere. Likningskommisjonen tok seg av skattefordelinga. Kommunestyret valgte ellers revisorer og en skatteopprever, som alle fikk noe godtgjørelse for arbeidet.

Det var bare noen få obligatoriske komiteer og ingen forberedende behandling av sakene. Det var vanligvis bare ordføreren som hadde gått gjennom sakene på forhånd, og han la dem fram for representantene når de møtte opp på kommunestyremøtet.

Redaktør O. Aas tegna et bilde av kommunestyret etter et besøk hos det nyvalgte styret i 1908: «De tolv medlemmer sat bænket omkring bordet paa «Breidablik»,

ordføreren for ænden av bordet med viseordføreren paa høire side og det 3die medlem av formandskabet paa venstre. Hvert medlem hadde nu faat anvist sin særskilte plas kring bordet under møterne, og den skulde de bibeholde perioden ut...»

Kommunestyrets hovedansvar var å skaffe det økonomiske fundamentet til de offentlig pålagte oppgavene innafor skolestell, fattigomsorg, vegbygging, kirke og rettsstell. I tillegg kunne kommunen ta opp oppgaver som ikke var direkte pålagt den av staten, men det var i denne perioden ikke økonomi til noen større kommunalpolitiske tiltak. Hvert år skulle det settes opp budsjett, og ut fra dette ble skattene utlikna på eiendom og inntekt.

Det praktiske arbeidet i kommunestyre og formannskap kom mest til å dreie seg om reknings som skulle anvises, fordeling av vegarbeidet, skatterestanser og diverse bevilgninger og garantier for lån. Mesteparten var rutinesaker, men noen ganger dukka det opp spesielle saker som f. eks. oppretting av landpostruter eller bevillinger til gjestgiveri.

Å delta i kommunestyringa krevde likevel både erfaring og klokskap, siden byrder og goder ble fordelt etter skjønn. Og diskusjonene i kommunestyret dreide seg mye om å komme fram til enighet om det beste og mest rettferdige skjønn. Det var det vanligvis ingen problemer med, kanskje mest fordi den offentlige sektoren var liten, sakene få, og det ble dermed lite å være uenig om.

Kommunale utgifter

Som under samstyret med Selbu var de kommunale utgiftene fordelt på tre hovedsektorer. En økende andel av utgiftene falt under det som het «herredsvesenet». Her ble ført alle utgifter til administrering av kommunen og lønninger og andre ytelser til jordmor, lege, lensmann, prest og klokker. Etter hvert skaffa kommunen seg lån og måtte betale renter og avdrag på gjeld. Noe skulle betales til amtet (fylket), og amtsskatten ble ti-dobla fra begynnelsen av 1900-tallet til 1920 (mens prisnivået ble firedobla). Men aller mest tynga utgiftene til vegar, bruer og skystasjoner, og utgiftene her var også sterkt stigende.

I skolesektoren gikk størsteparten av utgiftene til lærerlønninger. Men staten økte sine faste tilskott til lønningene, slik at kommunens netto utgifter til

skolestellet ikke steg så mye. Andre hovedposter på skolebudsjettet var materiell, renhold, lys og brensel.

Kommunen hadde ansvaret for bortsatte barn og voksne og ga hjelp til dem som ikke klarte å forsørge seg sjøl. En stor del av skatteinntektene gikk med til fattigomsorgen omkring 1900, men under denne sektoren førte en også utgifter til sjuke. Amt (fylke) og stat overtok etter hvert mer av disse utgiftene, (f.eks. til pleie av sinnssjuke). Dessuten ble det bedre økonomiske tider de første tiåra etter 1900, og andelen av kommunens utgifter som gikk til fattigvesenet, minka derfor sterkt.

Nettutgiftene for kommunen på disse tre sektorene — herredsvesen, skole og fattigvesen — var nesten like store i begynnelsen av 1900-tallet. Men fram til 1920-tallet endra dette seg dramatisk. «Herredsvesenets» andel kom til å utgjøre 2/3 av nettoutgiftene under første verdenskrig, mens skolesektoren sto for vel 1/4 av utgiftene. Mest merkbart er at fattigvesenet kom til å utgjøre bare en ubetydelig utgiftspost for kommunen i forhold til tidligere. Bare 6 prosent av kommuneutgiftene gikk til fattigstellet mellom 1914 og 1920.

Kommunale nettoutgifter fordelt på hovedsektorer (prosent)

	1902-1907	1908-1914	1915-1920
Herredsvesen	36	42	68
Skole	32	33	26
Fattigstell	32	25	6
	100	100	100

Det første kommunebudsjettet for Tydal hadde en netto utgiftsramme på 3.779 kroner. Utgiftene steg bare langsomt til nesten 7.000 kroner siste året før første verdenskrig. Etter krigen (1919/20) hadde utgiftene imidlertid kommet opp i 25.000 kroner. Men økningen var ikke fullt så dramatisk som tallene tyder på, fordi priser og lønninger ble omtrent tredobla under verdenskrigen.

Rekner vi i faste priser, kan vi si at kommunebudsjettene steg med mellom 40 og 50 prosent fra åra før verdenskrigen til 1919/20-budsjettet. Stigninga var likevel mindre enn gjennomsnittet for alle bygdekommunene i landet, fordi mange andre kommuner investerte mer enn Tydal (særlig i elektrisitetsverk).

Økningen falt bare på «herredsvesenet». Utgiftene på denne sektoren økte TA ganger målt i faste priser. Det var utgiftene til vegstellet som hadde steget kraftigst, og i kroner gikk det med mer til veger etter verdenskrigen enn til hele budsjettet før krigen. Dessuten hadde altså amtsskatten økt sterkt. Skolevesenet hadde ingen utgiftsøkning (målt i faste priser). Sammenlikna med gjennomsnittet for landkommunene, hadde Tydal mindre utgifter til skolen enn disse. Tydal brukte knapt 1/4 av nettoutgiftene til skolen omkring 1920, mens gjennomsnittet lå på 1/3. Fattigvesenets utgifter gikk kraftig ned. Det var i tråd med utviklinga i de andre bygdene. Men utgiftene ellers til helse- og sosialvesen var ubetydelige ennå i Tydal — også sammenlikna med andre kommuner. Tydal lønna egen jordmor (som bare hadde kr. 100 i årslønn til 1920), men felles lege med Selbu var ei billig ordning for Tydal — om enn ikke så betryggende for de sjuke.

Skatteinntekter

Ved hjelp av budsjettoppstillinga fant kommunestyret ut hvor mye skatt som skulle utliknes på innbyggerne. Likningskommisjonen hadde til oppgave å fordele skatten på hver enkelt. I stor grad sto kommunen fritt i å bestemme skattetrykket. Friheten ble riktignok begrensa av ei ny skattelov i 1911 som bl.a. satte maksimumsgrenser for skattøret, dvs. hvor mange prosent en skulle betale av skattbar inntekt og formue. Men lova betydde lite for Tydal som holdt seg godt under maksimalsatsene både før og etter 1911.

Skolestyremøte i Breidablik under eller like etter første verdenskrig. Fra venstre Jens P. Jensvold. Bardo Rolseth (lærer), Ingebrigt Kirkvold, Jon Næsvold, Ola J. Hilmo, Hans Svelmo, Bernt Hilmo (lærer) og formann i skolestyret Peder H.

Svelmo.

På 1800-tallet var matrikkelskylda mye brukt som grunnlag for beskatning. Men den rene eiendoms- eller matrikkelskatten ble redusert til en ubetydelighet. Den var 3 kroner pr. skyldmark i begynnelsen av århundret, noe som ga 467 kroner i kommunekassa. Senere ble den nedsatt til bare ei krone for skyldmarken. Hovedskatten falt på inntekt og formue. Begge deler ble skjønnsmessig fastsatt av likningskommisjonen etter visse regler. Først etter lova i 1911 ble sjølmelding et fast ledd i likningsarbeidet.

Den skjønnsmessige likninga var slik (fra 1892) at f.eks. eiendom på én skyldmark ble satt til 600 kroner i formue. I tillegg kom verdien av skog og hus. Husdyr ble taksert etter visse satser for hvert dyr. Skyldmarken ga også grunnlag for en viss inntektsfastsettelse, og likningskommisjonen plussa på for herligheter på bruket som kunne gi inntekter. Attåt denne la likningskommisjonen på en viss skjønnsmessig sum for hvor mye en mann eller ei kvinne kunne tjene. Denne bygde i stor grad på personlig kjennskap, for likningskommisjonen hadde vanligvis medlemmer fra hver grend. Slik kom en fram til hver enkelts antatte formue og inntekt. Det ble så gjort fradrag for gjeldsrenter, forsørgerbyrde, husmannsavgifter o.l., og da kom en til slutt fram til skattbar inntekt.

Den skjønnsmessige fastsettinga av formue og inntekt var rimelig og helst i underkant av de faktiske verdier og inntekter. Amtsskattestyret krevde f.eks. omkring 1900 at verdien av husdyrproduksjonen i Tydal måtte settes opp. For kommunen var det imidlertid en viss fordel å sette antatt inntekt lågest mulig. Det sparte innbyggerne for statsskatt, og reduserte dessuten fylkesskatten som måtte utredes på grunnlag av kommunens samla antatte inntekt.

Hele Tydals antatte formue lå i begynnelsen av 1900-tallet på 6—700.000 kroner. Av denne skulle det betales to promille i skatt, det var også maksimalgrensa etter skattelova i 1911. Men skattøret på inntekter ble satt lågere enn den tillatte grensa på ti prosent. Før 1920 svinga inntektsskatten mellom fire og seks og en halv prosent. Den samla kommuneskatten kom bare opp i åtte prosent av antatt inntekt. Bare et fåtall hadde så høge inntekter at de betalte noen kroner i statsskatt. Skattetrykket var altså lite — målt etter senere tids forhold.

Tydalingene betalte også mindre skatt enn innbyggerne i de fleste andre bygdene. Gjennomsnittet for den samla skatten i alle landkommunene var f.eks. oppe i 14 prosent i 1912. Tydal var slik et skatteparadis i landet. Men det skapte ingen velstand når inntektsmulighetene var små.

I de åra da prisnivået steg, slik som under første verdenskrig, fikk skattebetalerne en stor fordel av systemet med etterskottslikning. Skatten ble nemlig utlikna på grunnlag av inntektene omlag halvannet år tidligere. I budsjettåret 1917/18 f.eks. var det inntekta i 1916 som var lagt til grunn ved likninga. Når skatten skulle betales, hadde inntekta vokst, og skatten ble lettere å bære.

Likevel var det alltid noen som hadde restanser og ikke greide å betale all skatten, slik som også tidligere. Kommunestyret måtte til slutt stryke noen ører og kroner hos enkelte, men restanser og manglende innbetaling betydde ikke store summene i kommuneøkonomien.

De samla skattene steg, det var jo skattene som måtte dekke de økte utgiftene. Skatteinngangen økte for det første fordi flere betalte skatt. Antall skatteyttere ble dobla fra innføringa av ny skattelov i 1882 og til 1900. Mellom 1900 og 1918 var økninga 50 prosent. Hovedårsaken var at flere tjente mer penger og kom over grensene for skattefrie inntekter. For det andre økte skattevolumet fordi likningskommisjonen satte opp verdien av formuer og arbeidsinntekter. Summen av dette var at skatteinngangen ble fem-dobla bare på åra mellom 1912 og 1920. Men målt i faste priser var økninga ea. 30 prosent.

Den største skattebetaleren i Tydal var Thomas Angells stiftelser etter at de kjøpte Hilmo i 1895. I tida fram til 1920 betalte stiftelsene mellom 13 og 19 prosent av all skatt i kommunen. Så hadde de også omkring 45 prosent av formuen i Tydal. Nest størst skatteyter var lenge firmaet Huitfeldt som også hadde skogeiendommer i bygda. Senere ble brørne Jørgen og Ehristian Lysholm like store skattebetalere. Under verdenskrigen kjøpte de aksjer i flere rederiselskaper, og beskatninga av disse ga også inntekter til kommunen. Ved krigens slutt (1918/19) betalte Lysholm. firmaene og stiftelsene over halvparten av kommuneskatten. Kommunen kunne nøye seg med et skattøre på 4.65 prosent dette året, og målt i faste priser betalte bøndene mindre skatt da enn et tiår tidligere.

Men det skulle snart vise seg at kommunen ikke kunne holde på det låge skattøret

i tida etterpå. Kommunen kom til å engasjere seg frivillig på et videre felt enn før, den ble pålagt større byrder fra statens side og ikke minst underlagt en sterkere kontroll. Den siste utviklinga var i høg grad påbegynt alt under første verdenskrig.

Fattigstell

Den gamle fattigforsorgen ble finansiert av almissegaver, kirkeoffer og etter hvert naturalytelser fra bøndene gjennom legdsystemet. I slutten av 1800-tallet ble det skatteinntektene som finansierte fattigstellet. Det var en konsekvens av det nye velferdssynet at hele samfunnet hadde ansvar for at ingen led alvorlig nød. Fattighjelpa ble bokført på kommunebudsjettet der den i slutten av 1800-tallet tok hele 40–50 prosent av skatteinntektene.

Det uverdige legdsystemet ble avskaffa, og ei ny fattiglov i 1900 ga støtet til ei ny ordning av fattigvesenet i Tydal. Men i praksis ble omsorgen for gamle, sjuke og fattige ikke så mye endra før trygdeordningene begynte å komme fra slutten av 1930-åra.

Fattigstellet var overlatt til en egen kommisjon eller styre. Etter den nye loven i 1900, ble bygda delt inn i seks kretser med en tilsynsmann i hver. Sammen med presten utgjorde disse fattigstyret. Presten var sjølskreven som formann. Fattigstyret satte opp budsjett for det kommende år ut fra det sannsynlige behov og de inntekter det var realistisk å rekne med. Det hadde også ansvar for å fordele midlene og anwise hjelp og tiltak.

«Lieitation»

I stedet for at trengende skulle vandre rundt i bygda på legd, ble de satt bort mot ei viss betaling. Det skjedde stort sett etter auksjonsprinsippet, der den som bød minst for pleie, tilsyn og føde eller barneoppfostring fikk tilslaget. Av de omkring femten personer som måtte ha offentlig hjelp i begynnelsen av 1900-tallet, var halvparten «bortakkodert». Lieitasjon kalte de også systemet. Og kommunestyret formante fattigkommisjonen om å «holde lieitation, saa folk fik anledning til at slaa af (dvs. på prisen)», som klokkeren uttrykte det. Folk slo nok også av så langt de kunne, for flere kunne tenke seg å ta fattige i forsørgelse. Mange småkårsfolk så på det som en liten ekstraintekt. Det var lett å få satt bort barn og voksne som kunne gjøre nytte for seg. men fattigkommisjonen hadde ofte problemer med å få

noen til å forsørge dem som var særlig vanskelige å ha i hus.

Med dette systemet var det naturligvis stor sjanse for at forsørgelsen ble minimal, og fattigstyret skulle derfor ha tilsyn med de bortsatte. Vi vet det måtte gripe inn en gang der forsørgelsen var «aldeles uforsvarlig både hvad som angår mad og klæder», og dessuten brukte husfolket «en altfor styg mund mot» fattigstakkaren.

Fattigutgiftene

Systemet var velegna til å holde fattigutgiftene nede. Og etter 1900 var de også synkende fram til mellomkrigstida. Årsaken var delvis større etterspørsel etter arbeidskraft. Småkårsfolk kunne få arbeid, og familiene greide å sørge for sine egne uten offentlig hjelp. Dessuten betalte staten en større del av asyl- eller sjukehusopphold til særlig trengende personer. Og under dyrtida på slutten av første verdenskrig, ga staten dyrtidshjelp. Bygda fikk også ei sanitetsforening som tilsatte ei sjukesøster til å pleie sjuke. Arbeiderkvinnelaget, stifta i 1917, skaffa penger til medlemmer i Arbeiderlaget som kom i nød. De fattige og trengende fikk altså både privat og statlig hjelp slik at kommunens netto utgifter kunne reduseres til 6 prosent av kommuneskatten i åra 1915—20.

I samme tidsrom steg imidlertid prisene voldsomt, og småkårsfolk fikk enda mindre råd enn før til å kjøpe varer. Sjøl om de kommunale fattigutgiftene minka, er det ikke sikkert at den reelle fattigdommen ble redusert i samme grad. Kanskje ble de aller dårligst stilte tatt bedre hånd om, men som vi skal høre senere, var det mange som følte at tidene var blitt ekstra ille for småkårsfolk.

Hvorfor ble noen fattige?

Fattigstyret hadde før omsorgen for mange grupper som nå faller inn under andre former for hjelp, f.eks. sjuke, gamle, enslige mødre og barn uten forsørgelse. Flertallet av de varig understøtta hadde havna på fattigkassa på grunn av kroniske eller midlertidige sjukdommer som ramma dem sjøl eller familiemedlemmer. Årsakene kunne være alt fra sinnssjukdom til behov for reisepenger til å komme seg til lege eller sjukehus i Trondheim. Medisiner kosta også penger. Kommunen måtte i mange tilfelle bidra med å betale pleie eller gamleheimsopphold for eldre og sjuke.

Ei gruppe som hadde det vanskelig, var enslige, ugifte mødre. De måtte ofte ty til

fattigkassa. Etter lov om forsorg av barn i 1915 hadde ubemidla, gravide kvinner krav på pengebidrag fra kommunen seks uker før fødselen og tre måneder etterpå. Det var ikke alle fedre som ville eller greide å betale barnebidrag, og fattigstyret måtte i slike tilfeller tre til i stedet.

Tre generasjoner av jordmødre. Fra venstre Berit Unsgård f. Stugudal, Alma Unsgård, f. Roaldsand og Åse Sollien f. Unsgård.

Helsestell

De kommunale utgiftene til helsestell var ikke store i begynnelsen av 1900-tallet. De direkte uttellingene til helseordning gjaldt kontorhold for legen og lønn til den kommunalt ansatte jordmora. Så ble det heller ikke mye helse- og sjukeomsorg for innbyggerne.

Tydal hadde felles lege med Selbu og måtte nøye seg fast legebesøk én dag i måneden. Legen fikk kontor på to steder; på Greslivoll (der det var skyss-stasjon) for nedre del av bygda, og på Klokkergarden og senere Åsheim i Ås for øvre del av bygda.

På Klokkergarden gjorde loftet over dagligstua til lærerfamilien tjeneste som kontor. Berit og Jon Østby, som bodde der til 1903, hadde elleve barn. I deres tid var det derfor nødvendig å bruke loftet som soverom til vanlig. Før doktoren kom, måtte de derfor rydde vekk senger og anna innbo på «doktorloftet». Husets folk tok da i bruk klasseromma på Klokkergarden til soverom. På Åsheim, der doktorkontoret var etter 1902, var det ikke så stor familie, men heller ikke

overflod på husrom. Stue og kjøkken måtte tas i bruk som venterom.

Det skulle sikkert mye til for å budsende lege fra Selbu utenom kontordagene. På vinters tid kunne det bli en lang og strabasiøs tur for legen enten han kjørte i egen styrslede eller ble henta med slede fra skysstasjonen. Men da telefonen kom, gikk det iallfall fortere å gi beskjed — og en legekonsultasjon kunne også tas over telefon.

Datter til Ehristian Meidell, som var distriktslege fra 1900 til 1921, har fortalt denne anektdoten fra farens tid: En gubbe i Tydal ringte til doktoren: «Du dokter, e ha sånn hostekrime, du må sende lite mikstur! — Kanskje ska e hoste åt de i tellefona?» «Ja, gjør det du», svarte Meidell. Gubben hosta, og doktoren lytta. På dette grunnlaget ble mikstur sendt, og gubben ble snart god att.

Jordmora var kommunalt lønna. Tydal fikk egen jordmorstilling fra 1884. Berit Unsgård (f. Stugudal) tjenestegjorde i denne til 1921. Lønna var bare ett hundre kroner i året omkring 1900.

Jordmora hadde et stort distrikt å dekke, og det var ikke alltid ho rakk fram i tide. Det hendte at andre kvinner i grenda ble tilkalt som «løsmor» mens en venta på jordmora, og noen ganger var fødselen overstått når jordmora kom.

Etter 1909 ble utgiftene til kretssjukekassa den største posten på helsesektoren. Sjukeforsikringsloven dette året innførte nemlig forsikringsplikt for store grupper av lønnstakere. Forsikringstakerne måtte betale størsteparten av premien sjøl, men en liten del falt også på kommunen. Dessuten betalte kommunen lønna til forretningsføreren som hadde ansvaret for kretssjukekassa.

Kampen mot tuberkulose

En av de alvorligste sjukdommene på 1900-tallet var tuberkulose. I Selbu ble det danna ei tuberkuloseforening i 1908 og reist en sjukeheim for pasienter. Denne tok også imot pasienter fra Tydal.

Våren 1910 var P. H. Svelmo på snekkerarbeid på Moen gard, og 15. april skriver han i dagboka si: «David Unsgaard er her idag paa rengjøring (desinfisering) av vestre stue og kjøkkenet efter at det er konstatert at Johanna Bjerken led av tæring.

Han er nu desinfektør efter Johannes Stentrø, som nu er død av tæring og skal begravet paa bededag...

David har desinfieeret klæder (dampet sengeklæder) her idag. Bare man undgik at aa bruk for noget saadant i sit hjem!...»

I Tydal var det Sanitetsforeninga som tok opp arbeidet for å bekjempe tuberkulosen. Foreninga ble danna i 1910, og den utstyrte et eget rom for tydalingene på sjukeheimen i Selbu. Gjennom frivillige bidrag og ikke minst eget arbeid fikk Sanitetsforeninga utdanna, tilsatt og lønna ei sjukesøster for Tydal fra 1915. Den første var Ragnhild Aune (Bakktrø). Sjukesøstra tok på seg pleie og omsorgsarbeid i heimene og gikk på sjukebesøk der det trengtes. Gjennom denne ordninga fikk mange sjuke pleie, og fattige familier fikk rimelig hjelp. Og Sanitetsforeningas arbeid bidro ikke minst til forebygging av sjukdommer ved at det ble spredt opplysning om smittemåter og behandling av sår og skader. Det verdifulle arbeidet som sjukesøstra og Sanitetsforeninga drev, ble gjort helt uten utgifter for kommunen. (Vi skal høre mer om Sanitetsforeninga under «Organisasjonene kommer.»)

Badstue

Det var ungdomslaget Fjellbloma i Ås som hadde tatt initiativet til å få i gang ei sanitetsforening. Lagets medlemmer var mye opptatt av helsespørsmål, og i 1907 satte det i gang med bygging av badstue i bygda. Det fans ingen som hadde bad i husa sine på denne tida, og badstubad var et utmerket forebyggende helstiltak, mente mange.

Hvordan og hvem som hadde fått ideen til badstua er uvisst, men laget hadde iallfall hatt kontakt med skoledirektør Thomassen i Finnmark og fått tilsendt tegninger av «kvænbadene i Finmarken» fra han. Tydal badstue ble altså bygd etter mønster av de finske badstuene, og var den første offentlige badstua i hele fylket. Badstua ble satt opp ved Rønningsbekken i Ås mellom bygdevegen og husmannsplassen Rønningen.

Badstua holdt åpent én gang i måneden i førstninga, og besøkstallet steg ganske pent til 250 badende etter to-tre år. Det kosta 25 øre for ett badebesøk, inkludert bruk av handduk og såpe. Det var bading både for menn og kvinner, men kvinnene utgjorde bare mellom ti og tjue prosent av badegjestene de første åra.

Styret mente at bading måtte være sunt også for barn og inviterte dem til gratis bading enkelte ganger.

Det var nok også ledd i å oppdra folk til å utvise større personlig hygiene og renslighet, noe som legene og sjukesøstra så på som særdeles viktig skulle en utrydde tuberkulose og andre sjukdommer.